

PRO-KRIMINALNE DISPOZICIJE: SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU KONCEPATA I NJIHOVE PREDIKTIVNE SPOSOBNOSTI¹

Dr Janko Međedović

MA Boban Petrović

Dr Jelena Želeskov-Đorić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Istraživači Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja su u prethodnom projektnom ciklusu dosta pažnje posvetili ispitivanju jednog od najvažnijih psiholoških prediktora kriminalnog ponašanja: stabilnih ličnosnih dispozicija. Veliki broj ličnosnih karakteristika je obrađen u nizu empirijskih studija: Poštenje - Skromnost; "Mračna" Tetradna ličnosti: psihopatija, narcizam, Makijavelizam i sadizam; zatim Amoralnost i Militantni Ekstremizam.

Ključni ciljevi obavljenih analiza bili su razumevanje konceptualnog statusa ovih konstrukata kao i njihovu vrednost za predikciju kriminalnog ponašanja ili povratništva. Rezultati su pokazali da se na vrhu hijerarhije pro-kriminalnih crta najverovatnije nalazi bazična crta Poštenja-Skromnosti, zatim se po obuhvatnosti izdvaja psihopatija, dok ostale crte predstavljaju uže konstrukte koji se jednim delom mogu redukovati na prethodno pomenute. Od "mračnih" crta, najveći deo samostalne varijanse poseduje sadizam. Militantni ekstremizam se izdvaja kao zaseban koncept, specifičan za produkciju ideološki motivisanog nasilja. U praktičnom smislu, kao prediktor kriminalnog ponašanja najveću moć predikcije je pokazala psihopatija, dok se sadizam izdvojio kao potencijalni prediktor težih oblika povratništva poput penalnog recidiva. Nalazi su pokazali da postoje interakcije između detrimentalnih porodičnih faktora i personalnih dispozicija u produkciji kriminalnog recidiva. Istraživanjem je takođe ispitana i nova metodologija implicitnih asocijacija koja bi omogućila procenu rizika ponovnog činenja krivičnih dela. Rezultati su pokazali da ova metoda može objasniti dodatnu

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

varijansu kriminalnog recidiva, koju mere samoprocene i rejtinga ne obuhvataju, te je njen heuristički i praktični potencijal veoma značajan.

Cljučne reči: pro-kriminalne dispozicije; Poštenje-Skromnost; Mračna tetrada; Amoralnost; Militantni ekstremizam

BAZIČNA STRUKTURA LIČNOSTI: HEXACO MODEL I ULOGA CRTE POŠTENJE-SKROMNOST

Stabilne crte ličnosti predstavljaju jedan od ključnih eksplanatornih konstrukata kada je u pitanju objašnjenje ljudskog ponašanja. Kriminalno ponašanje nije izuzetak. Postoji veliki broj nalaza koji pokazuju da su crte ličnosti povezane sa produkcijom kriminaliteta (za pregled pogledati: Međedović, 2009). Verovatno najveći broj istražovanja koja se bave ovom tematikom je nastao u okviru leksičkog modela ličnosti koji podrazumeva pet širokih crta: Ekstraverziju, Neuroticizam, Saradljivost, Savesnost i Otvorenost za iskustva (Costa & McCrae, 1992; John, Naumann, & Soto, 2008). Najreplikabilniji nalazi koji opisuju kriminalno ponašanje pomoću ovih crta sugerišu da profil ličnosti prekršilaca opisuju pre svega niska Saradljivost i Savesnost (Le Couff & Toupin, 2009; Miller & Lynam, 2001). Ovaj nalaz sugeriše da antagonizam i agresivnost, zajedno sa impulsivnošću i niskom sposobnošću odlaganja potkrepljenja predstavljaju dispozicije ka kriminalnom ponašanju. Povezanost između crta petofaktorskog modela i fenomena kriminaliteta empirijski je pokazana i u Srbiji, kako na uzorku odraslih osuđenika (Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012a), tako i kod institucionalizovanih adolescenata (Međedović, 2011; Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012).

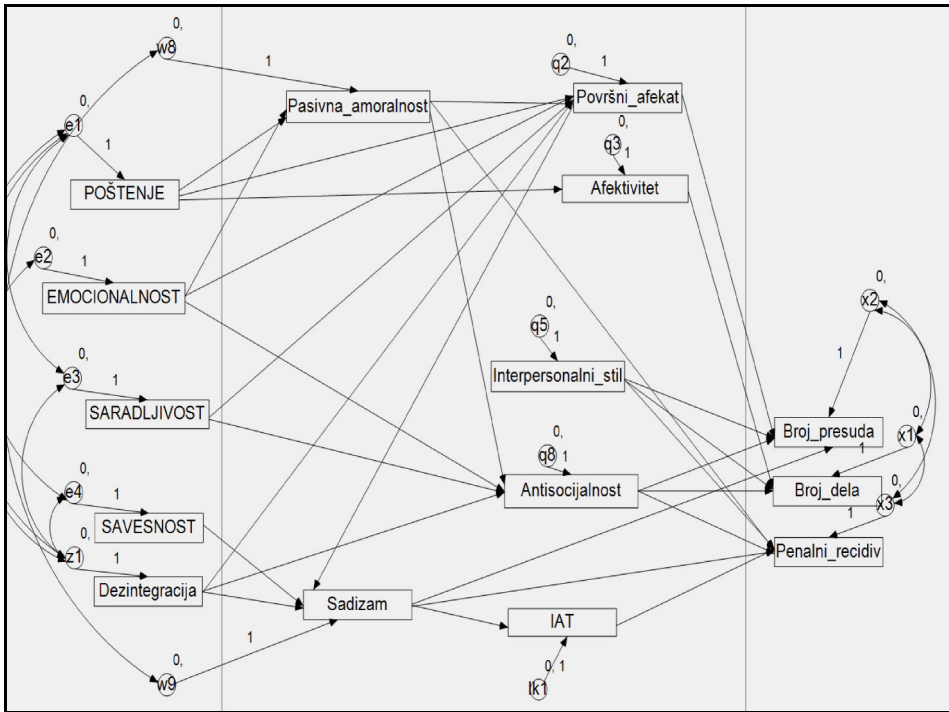
Međutim, u novije vreme dolazi do promena i kada su u pitanju sami leksički modeli ličnosti. Savremene emske studije strukture ličnosti pokazale su da šestofaktorska struktura verovatno predstavlja adekvatniju taksonomiju crta ličnosti od prethodno pomenute Ashton, Lee, Perugini, Szarota, de Vries, Di Blas, Boies, & De Raad, 2004). Za sada, ova struktura još uvek nema puno operacionalizacija i najčešće se predstavlja kroz HEXACO model ličnosti (Lee & Ashton, 2006). U ovoj strukturi su pet već opisanih faktora uglavnom zadržali svoj sadržaj, ipak značajne promene su se desile u HEXACO crtama Saradljivosti i Emocionalnosti koji predstavljaju rotirane verzije Saradljivosti i Neuroticizma iz petofaktorske strukture. Naravno, najveća promena se ogleda u izolovanju šestog faktora koji je nazvan Poštenje-Skromnost i na čijem se pozitivnom polu nalaze karakteristike poput čestitosti, iskrenosti, osećaja za fer-plej, lojalnosti i skromnosti dok se na suprotnom polu dimenzije nalaze atributi poput prevrtljivosti, licemernosti, uobraženosti, lukavosti i pohlepe. Nalazi su pokazali da Poštenje negativno korelira sa već utvrđenim pro-kriminalnim dispozicijama poput psihopatije i makijavelizma (Ashton, Lee, & Son, 2000). Najzad, svakako su najvažniji nalazi koji povezuju nisko Poštenje sa antisocijalnim ponašanjem (Ashton & Lee, 2008). Štaviše, HEXACO model sa Poštenjem kao ključnim prediktorom pokazuje bolje prediktivne sposobnosti u objašnjenju antisocijalnog ponašanja nego neki drugi modeli ličnosti čije su veze sa kriminalitetom već

ranije utvrđene, poput Ajzenkovog modela ličnosti (Dunlop, Morrison, Koenig, & Silcox, 2012). Ovaj nalaz je svakako veoma važan ne samo sa teorijskog aspekta već i praktičnog: on implicira da HEXACO model može imati bitne prednosti u predikciji kriminaliteta i rizika od recidiva.

U Srbiji se HEXACO model primenjuje od 2012 godine kada je i instrument za eksploraciju ovog modela preveden i validiran (Međedović, Dinić, Čolović, & Smederevac, 2012). Istraživanja sa ovim modelom pratila su nekoliko pravaca. Istraživači su se bavili i samim upitnikom za ispitivanje crta ličnosti, pre svega u cilju skraćivanja instrumenta. Naime, validirana verzija upitnika sastoji se od 100 ajtema što je često prevelik broj za istraživanja sa velikom baterijom upitnika. Postoji i kratka verzija upitnika, od 24 stavke ali ona poseduje određene manjkavosti poput niskih koeficijenata interne konzistentnosti za određene crte ličnosti (de Vries, 2013). Zbog toga su Petrović i Međedović pokušali da konstruišu verziju od 30 stavki na taj način što će svaki aspekt HEXACO crta biti predstavljan u upitniku, a da on takođe ima i zadovoljavajuće pouzdanosti. Preliminarni nalazi pokazuju da ajtemi ovog instrumenta imaju odgovarajuću latentnu strukturu, pouzdanosti su dovoljno visoke a same crte ličnosti pokazuju prediktivne sposobnosti gotovo identične onima iz 100 ajtemske verzije upitnika (Petrović i Međedović, 2013). Treba pomenuti i pokušaj da se HEXACO crte mere pomoću pridevskih ajtema, jer su takve stavke obično lakše za razumevanje i stoga je njihova primenljivost uvećana (Lakić, Damjanić, & Šain, 2015). Mere ličnosti dobijene pomoću pridevskog upitnika šestofaktorskog modela takođe poseduju zadovoljavajuće pouzdanosti iako je svaka crta operacionalizovana pomoću samo 4 ajtema.

Sprovedena su istraživanja sa ciljem da se dodatno validira crta Poštenja-Skromnosti kao verovatno najobuhvatnija dimenzija za opisivanje pro-kriminalnih dispozicija. Postavljena je hipoteza da negativni pol ove crte zapravo predstavlja lokaciju na kojoj se okupljaju različiti markeri kriminogene ličnosti. Ova hipoteza je potvrđena kroz nalaze koji su pokazali postojanje latentne dimenzije koja na pozitivnom polu ima markere Poštenja a na negativnom čitav set amoralnih i antisocijalnih dispozicija (Međedović, 2012). Najbolji markeri nepoštenja su manipulativne i makijavelističke tendencije praćene nedostatkom empatije i straha kao i smanjenom sposobnošću za opraštanje, odnosno resantimanom. Ovaj nalaz kasnije je dvostruko repliciran: pokazano je da srž tzv. Mračne Trijade (koju čine psihopatija, Makijavelizam i narcisoidnost) čine upravo manipulativnost i emocionalna neosetljivost (Jones & Figueredo, 2013), kao i da je negativni pol crte Poštenje-Skromnost najoptimalniji koncept za objašnjenje Mračne Trijade (Book, Visser, & Volk, 2015). Štaviše, pokazano je da HEXACO model ličnosti u većoj meri može da objasni različite pro-kriminalne dispozicije (psihopatija, amoralnost, zagovaranje i opravdavanje nasilja) nego što je to u stanju petofaktorski model ličnosti (Petrović i Međedović, 2013a). Važan nalaz koji je proistekao iz ovog istraživanja je da je pored niskog Poštenja i nisko izražena Emocionalnost značajan prediktor svih ispitanih pro-kriminalnih dispozicija. Ovaj nalaz je takođe konceptualno plauzibilan jer niska Emocionalnost izmeđuostalog predstavlja i oslabljenu sposobnost za generisanje afektivne empatije, što olakšava amoralno i antisocijalno ponašanje (Ashton, Lee, & de Vries, 2014).

Pomenuto je da su vršena istraživanja koja su pokazala da je negativni pol Poštenja važan preiktor delinkvencije i antisocijalnog ponašanja. Jedno od ograničenja prethodnih istraživanja je i to što je kao kriterijumska mera u njima korišćena samoprocena kriminalnog ponašanja. U našim istraživanjima ovaj nedostatak smo pokušali da prevaziđemo korišćenjem objektivnih mera, odnosno brojem izvršenih dela, pravnosnažnih osuda ili zatvorskih kazni koje su preuzete iz dosijea osuđenih lica. Kada se HEXACO crte koriste kao prediktori broja pravnosnažnih osuda dobijaju se sledeći podaci: na nivou domena kriterijume sa negativnim predznakom predviđaju Poštenje-Skromnost, Emocionalnost i Saradljivost (Međedović, Petrović, Savić, & Želeskov-Đorić, 2013). Kada se kao prediktori postavte aspekti crta asocijacije ličnosti i stabilnog kriminalnog ponašanja postaju još preciznije. Iz faktora Poštenja kriterijum predviđa niska Pravičnost, iz Emocionalnosti niska Anksioznost a iz Saradljivosti niska Krotkost. U prediktorskom skupu aspekata pojavljuje se još jedan značajan prediktor: niska Promišljenost kao aspekt faktora Savesnosti. Prediktori na nivou aspekata objašnjavaju i veći deo varijanse kriterijuma u odnosu na domene HEXACO modela. Ovaj nalaz je važan sa nekoliko različitih aspekata. U konceptualnom smislu, veoma je značajno primetiti da nisu svi aspekti Poštenja-Skromnosti podjednako zasićeni moralno-relevantnim karakteristikama. Ovaj nalaz je u skladu sa shvatanjem da bi najvažniji markeri amoralnih dispozicija trebalo da budu niska Pravičnost i Iskrenost dok su niska Skromnost i Izbegavanje pohlepe u stvari markeri benignog narcizma i materijalističkih vrednost (Jonason & McCain, 2012; Petrović & Međedović, 2015). Kada se ovi nalazi uporede sa prediktorima kriminaliteta koji se dobijaju pomoću petofaktorskog modela ličnosti može se primetiti da im oni nisu kontradiktorni već ih nadopunjuju. Pored agresivnih tendencija i impulsivnosti prediktorima se pridružuju nizak osećaj za fer-plej, odnosno slabo izražen recipročni altruizam kao i nedostatak anksioznosti kao potencijalnog inhibitora kriminalnog ponašanja. Nalaz ima i značaj kada je reč o raspravi da li u prediktivnim modelima treba koristiti šire (faktore) ili uže crte ličnosti (aspekte). Dobijeni podaci su u skladu sa stavom da su aspekti validnije i korisnije mere za vršenje predikcije (de Vries, de Vries, & Born, 2011; Petrović, Međedović, Savić, & Želeskov-Đorić, 2013). Ipak prethodnim nalazima treba dodati jednu važnu dopunu. Kada se u modele predikcije postavte i uže crte ličnosti koje preciznije opisuju pro-kriminalne dispozicije (kao što su Amoralnost i psihopatija), prediktivna moć crta ličnosti se gubi (Dijagram 1). One učestvuju u predikciji samo posredno, dok direktnije operacionalizacije amoralnih i psihopatskih crta u stvari predstavljaju medijatore njihovog uticaja na kriminalno ponašanje (Međedović, 2015). U teorijskom smislu ova informacija nam govori o načinima odnosno stazama pomoću kojih opšte crte ličnosti mogu dovesti do produkcije kriminalnog ponašanja. Sa druge strane ona je važna i praktičarima jer govori da upitnici bazične strukture ličnosti ne mogu zameniti specifične mere pro-kriminalnih dispozicija pri predviđanju delinkvencije i recidiva.

Dijagram 1: Empirijski model predikcije recidiva u kome učestvuju crte ličnosti, varijable Amoralnosti, psihopatija i skor sa testa implicitnih asocijacija (IAT). Napomena: Površni afekat predstavlja samoprocenjenu meru psihopatije dok Afektivitet, Interpersonalni stil i Antisocijalnost predstavljaju rejting mere. Preuzeto iz: Međedović, 2015.

PSIHOPATIJA KAO DEO MRAČNE TETRADE LIČNOSTI

Već izvesno vreme istraživači ulažu napor kako bi konstruisali jedinstven model specifičnih ličnosnih dispozicija koje su povezane sa amoralnim i antisocijalnim ponašanjem. U tu svrhu je formulisana Mračna Trijada, sklop crta koje čine psihopatija, narcisoidnost i Makijavelizam (Paulhus & Williams, 2002). U skorašnjem pregledu jedne decenije istraživanja Mračne Trijade prikazuju se i empirijski nalazi koji potvrđuju povezanost ovih crta sa antisocijalnim ponašanjem (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013). Ipak, najnoviji nalazi pokazuju da je ova taksonomija nepotpuna. Identifikovan je i četvrti elemenat koji bi mogao da dodatno pomogne u razumevanju mračne strane ljudske ličnosti: sadizam. Konstrukt koji objedinjuje sve četiri crte je imenovan Mračna Tetrad (Paulhus, 2014). Nalazi pokazuju da su korelacije sadizma sa ostalim mračnim crtama srednjeg intenziteta, odnosno da se on ne može svesti na njih (Međedović & Petrović, in press). Nalazi prethodno pomenutog istraživanja ipak sugerišu da se variranje mračnih crta može objasniti jednim latentnim faktorom drugog reda što govori o relativnoj homogenosti ovih crta kao reprezenata amoralnih tendencija u ličnosti.

Psihopatija predstavlja verovatno najvažniji konstrukt mračne tetrade. Pre svega, ona u sebi sadrži indikatore Makijavelizma i narcisoidnosti (Hare, 2003), tako da se verovatno može smatrati nekom vrstom kišobran-pojma kada su u pitanju mračne crte. Zbog toga joj je i posvećena velika pažnja kao dispoziciji ka kriminalnom ponašanju (Häkkinen-Nyholm & Nyholm, 2012). Psihopatiju možemo definisati kao složaj crta koje su opisane manipulativnošću, afektivnom hladnoćom, impulsivnošću i antisocijalnim ponašanjem (Mededović, 2015). Međutim, jedno od najvažnijih savremenih pitanja vezanih za koncepciju psihopatije jeste da li je antisocijalno ponašanje njen sržni deo ili ne. Postoje autori koji tvrde da je produkcija antisocijalnog ponašanja suštinski i neodvojivi deo psihopatije (Neumann, Hare, & Pardini, 2014). Sa druge strane, različiti autori smatraju da je antisocijalno ponašanje plauzibilnije posmatrati kao korelat (Cooke, Michie, & Skeem, 2007) ili jednu od mogućih bihevioralnih posledica psihopatije (Cooke, Michie, Hart, & Clark, 2004). Podaci u našoj sredini nisu podržali ni jedan od ovih modela: i trofaktorski i četvorofaktorski model nisu na zadovoljavajući način opisivali empirijske podatke (Petrović, Mededović, Želeskov-Đorić, Savić & Mentus, 2013). Kada je sprovedena eksploratorna faktorska analiza ekstrahovano je pet faktora. Strukturalnim modeliranjem je pokazano da je je njih optimalno razumeti na sledeći način: manipulativnost, površni afekat i impuslivosn je plauzibilno posmatrati kao sržne psihopatske crte dok neodgovorni i parazitski životni stil zajedno sa antisocijalnim ponašanjem predstavljaju ponašajne posledice sržnih crta (Mededović, Petrović, Kujačić, Želeskov-Đorić, & Savić, 2015). Na taj način podaci u stvari empirijski podržavaju trofaktorski model psihopatije (Cooke et al., 2004; 2007) i konstrukciju modela psihopatije zasnovanim na tri sržne crte (Lilienfeld & Andrews, 1996; Patrick, Fowles & Krueger, 2009).

Veliki broj istraživanja se bavio odnosom psihopatije i bazičnih crta ličnosti. Ove relacije su generalno slične onima između crta ličnosti i kriminaliteta: najbolji prediktori psihopatije iz petofaktorskog modela su niska Saradljivost i Savesnost (Decyper, de Pauw, de Fryt, de Bolle, & de Clerq, 2009), dok se iz HEXACO modela predikciji pridružuju nisko Poštenje i Emocionalnost (De Vries & Van Kampen, 2010). Ovi nalazi su delimično replicirani i prošireni i u istraživanjima na našim uzorcima. Kod institucionalizovanih adolescenata su se kao najbolji prediktori pokazali niska Saradljivost i Ekstraverzija (Mededović, 2010) dok se kod odraslih osoba niskoj Saradljivost i Savesnosti pridružuje i povišen Neuroticizam (Kujačić, Mededović, & Knežević, 2015). Podaci o povezanosti između psihopatije i HEXACO crta dobijeni na odraslim osuđenima (Mededović, 2015) i na uzorku opšte populacije (Mededović, 2011a) u potpunosti odgovaraju nalazima dobijenim u prethodnim studijama.

Interesantno je spomenuti odnose psihopatije i dispozicije ka iskustvima nalik psihotičnim, odnosno šizotipije. Ova dispozicija predstavlja veoma važan eksplanatorni konstrukt jer se bazira na nalazima o postojanju doživljaja nalik psihotičnim i u opštoj populaciji a ne samo kod kliničkih ispitanika (Claridge, 2009). Podaci kod adolescenata koji se uključuju u antisocijalna ponašanja pokazuju da postoje pozitivne korelacije između šizotipije i psihopatije, međutim šizotipalne karakteristike ne daju inkrementalni doprinos objašnjenju psihopatije kada se u analizi kontrolišu bazične crte ličnosti (Mededović, 2010). Ovaj nalaz je u skladu sa podatkom da je šizotipija negativno povezana i sa

faktorom Poštenja-Skromnosti iz HEXACO modela ličnosti (Međedović, 2014). Kod odraslih osuđenika je pokazano da su ovi odnosi u stvari veoma kompleksni. Nalazi su pokazali da iako većina psihopatskih crta ličnosti korelira pozitivno sa šizotipijom, postoji važan deo varijanse manipulativnih tendencija i emotivne hladnoće (kao psihopatskih karakteristika) koji je negativno povezan sa šizotipijom (Kujačić, Međedović, Đoković, Jerinić, & Knežević, 2012). Ovaj nalaz sugerira da se manipulativnost i emotivna površnost mogu zasnivati na integrisanom i stabilnom psihološkom funkcionisanju. Potpuno ista struktura povezanosti je replicirana na još jednom osuđeničkom uzorku (Međedović, 2015). Opisani podaci su u skladu sa ranijim istraživanjima koja govore da su manipulativne i afektivne karakteristike psihopatije povezane sa odsustvom šizotipalnih doživljaja dok suprotno važi za dezinhibiciju i antisocijalno ponašanje (Ragsdale, Mitchell, Cassisi, & Bedwell, 2013).

Prethodno izneseni nalazi se mogu posmatrati u širem kontekstu podataka koji sugeriraju da psihopatija ne mora uvek voditi ka maladaptivnom i antisocijalnom ponašanju. Ovo se posebno odnosi na psihopatsku manipulativnost i emotivnu površnost (Benning, Patrick, Salekin, & Leistico, 2005; Ragsdale & Bedwell, 2013). Ovo je potvrđeno i u domaćim studijama. Pokazano je da manipulativni i koristoljubivi interpersonalni stil može imati adaptivne i maladaptivne karakteristike: maladaptivne se baziraju na emotivnoj nestabilnosti, sadizmu i lošoj kontroli impulsa i povezane su sa antisocijalnim ponašanjem; sa druge strane adaptivni aspekti ove crte se zasnivaju na adekvatnoj kontroli ponašanja koja ne mora voditi osobe u kriminalitet (Međedović, Petrović, Savić, & Želeskov-Đorić, 2014). Sa druge strane afektivna površnost i neosetljivost može biti supresor kriminalnog ponašanja, odnosno faktor koji inhibira produkciju delinkvencije (Međedović, 2015). Posebno su interesantni nalazi koji opisuju mogućnost da psihopatija može biti adaptacija u evoluciono-biološkom smislu. Naime ukoliko bi psihopatske crte mogle biti pozitivno povezane sa reproduktivnim uspehom, to bi značilo da su genski aleli koji učestvuju u njihovoj fenotipskoj produkciji pod uticajem pozitivne selekcije koja održava njihovo prisustvo u savremenim populacijama. Upravo takva povezanost je i empirijski dobijena za manipulativni interpersonalni stil kod psihopatije (Međedović, Petrović, Želeskov-Đorić, & Savić, 2015). Dobijeno je takođe da emotivna hladnoća takođe može pozitivno predviđati reproduktivni uspeh i to kod onih ispitanika koji su živeli u disfunkcionalnim porodicama. Ovaj nalaz je u skladu sa podacima da se afektivna hladnoća može razviti sa ciljem da priguši negativne uticaje okruženja koji mogu ometati funkcionisanje jedinki (Caspi, Hariri, Holmes, Uher, Moffitt, 2010). Nalazi koji opisuju adaptivne potencijale psihopatije, uključujući i mogućnost biološke adaptacije, upozoravaju da se psihopatija ne može više nedvosmisleno posmatrati kao poremećaj ličnosti, već može predstavljati specifičan oblik adaptacije nastao kao odgovor na detrimentalne uticaje sredine, pre svega stresnih iskustava u porodici (Borja, & Ostrosky, 2013). Ona u stvari predstavlja alternativnu životnu strategiju koja omogućava prenos genetičkog materijala njenim nosiocima putem brze životne istorije: ranijeg stupanja u seksualne odnose i dobijanja potomstva na mlađim uzrastima (Petrović & Međedović, 2012).

Ipak, povezanost psihopatije i kriminaliteta je nedvosmisleno potvrđena. Istraživanja uglavnom pokazuju da su specifičan neobuzdani i parazitski životni stil i same antisocijalne karakteristike najbolji prediktor kriminaliteta (Leistico, Salekin, DeCoster, & Rogers, 2008). Međutim, verovatno je da su odnosi između psihopatije i stabilnog kriminalnog ponašanja takođe složeni. Već je pomenuto da i manipulativne interpersonalne karakteristike mogu voditi do povećane frekvence vršenja krivičnih dela, dok sa druge strane emotivna hladnoća može biti supresor kriminaliteta (Međedović, 2015; Dijagram 1). Takođe, pronađene su interakcije između psihopatije i negativnih porodičnih uticaja u predikciji kriminaliteta: ispitanici sa višim skorovima na psihopatiji koji su živeli u disfunkcionalnim porodicama zapravo vrše manje krivičnih dela (Petrović, Međedović, Želeskov-Đorić, & Savić, 2014). Dakle, iako negativne porodične okolnosti i psihopatija zasebno povećavaju verovatnoću produkcije kriminalnog ponašanja, njihovo zajedničko pojavljivanje obara ovu verovatnoću. I ovaj nalaz je u skladu sa gledištem da psihopatske crte mogu imati protektivnu ulogu u porodicama sa disfunkcionalnim karakteristikama.

AMORALNOST

Amoralnost predstavlja još jedan od pokušaja da se operacionalizuju pro-kriminalne dispozicije, odnosno da se konstruišu precizni markeri koji bi merili karakteristike ličnosti povezane sa kršenjem socijalnih i etičkih normi. Amoralnost je hijerarhijski konstrukt. Na njenom vrhu se nalazi singularna dimenzija koja obuhvata sve indikatore amoralnih crta ličnosti (Paulhus & Jones, 2015). Zatim slede tri faktora od kojih svaki ima po tri uže crte. U pitanju su Impusivnošću (indikatori: Hedonizam, Impulsivnost i Lenjost), Frustracijom (indikatori: Projekcija amoralnih impulsa, Makijavelizam, Resentiman) i Brutalnošću (Brutalni hedonizam, Pasivna amoralnost i Sadizam) generisana Amoralnost (Knežević, Radović, & Peruničić, 2008).

Istraživanja izvora Amoralnosti u ličnosti pokazala su da se amoralne karakteristike baziraju na dve ključne karakteristike: u pitanju su agresivnost i dezorganizacija regulatornih funkcija (koncept blizak šizotipiji: Knežević, 2003). Ovi nalazi su u kasnijim istraživanjima potvrđeni. Dobijeno je da je jedan od ključnih prediktora Amoralnosti iz Ajzenkovog modela ličnosti faktor Psihoticizma (Međedović & Stojiljković, 2008). Sa druge strane, od dimezija petofaktorskog modela ličnosti, niska Saradljivost se pokazuje kao najvažniji prediktor Amoralnosti (Međedović, Kujačić, Đoković, Jerinić, & Knežević, 2011). Ovaj podatak je u skladu sa ranijim nalazom da je Amoralnost produkt agresivnosti, jer se negativan pol dimenzije Saradljivost može pre svega razumeti kao agresivnost (Davis, Panksepp, & Normansell, 2003). Međutim i kada su veze sa bazičnom strukturom ličnosti u pitanju, pokazalo se da je odnose Amoralnosti i ličnosti nemoguće razumeti bez uključivanja HEXACO modela u ekploraciju. Kao što se može i očekivati, studije su pokazale da se većina indikatora Amoralnosti okuplja na negativnom polu dimenzije Poštenje-Skromnost (Međedović, 2012). Ipak, Poštenje nije jedina dimenzija ličnosti koja može da objasni Amoralnost: dispozicije ka amoralnom ponašanju su složeni konstrukti i

skoro sve crte ličnosti u određenoj meri doprinose njihovom objašnjenju. Tako je pokazano da Impulsivnošću generisana Amoralnost objašnjava pre svega negativni pol Savesnosti a zatim Saradljivosti, Poštenja i Emocionalnosti; ključni prediktor Frustracijom podstaknute Amoralnosti je negativni pol Poštenja ali i sve ostale crte daju doprinos njenom objašnjenju, takođe sa negativnim predznakom; najzad nedostatak Poštenja je najbolji prediktor i Brutalnošću podstaknute Amoralnosti a zatim negativni polovi Emocionalnosti, Ekstraverzije i Otvorenosti (Međedović, 2011a). Ova mreža odnosa omogućava precizno razumevanje načina na koji opšte crte ličnosti mogu proizvoditi amoralna ponašanja.

Istraživanja su potvrdila prediktivnu validnost koncepta Amoralnosti. Pronađeno je da opšta Amoralnost pozitivno korelira sa intenzitetom vršenja krivičnih dela kod osuđenih prekršilaca (Momirović, Popović, Hošek i Vučinić, 1995). Štaviše, empirijski nalazi su pokazali da su Brutalnošću i Frustracijom podstaknuta Amoralnost ključni za distinkciju osuđenih lica od ispitanika koji nisu vršili krivična dela (Međedović & Stojiljković, 2008). Ovaj nalaz je sasvim u skladu sa podatkom da se Impulsivnošću generisana Amoralnost zasniva pre svega na lošoj kontroli ponašanja i nepromišljenosti te samim tim predstavlja benigniju manifestaciju Amoralnosti, dok se forme zasnovane na frustraciji i brutalnosti mogu pre svega locirati na negativnom polu Poštenja-Skromnosti i samim tim bi trebalo da budu bolji reprezenti sržne Amoralnosti. Naročito su interesantni nalazi koji se bave komparativnom moći psihopatije i Amoralnosti da predvide kriminalni recidivizam. Rezultati ovih analiza govore da je psihopatija (i to posebno njene bihevioralne karakteristike) bolji prediktor blažih indikatora recidiva (broja izvršenih krivičnih dela i broja zatvorskih kazni) dok Brutalnošću podstaknuta amoralnost nadmašuje psihopatiju u predikciji broja zatvorskih kazni kao indikatora posebno stabilnog i rezistentnog kriminalnog ponašanja (Međedović et al., 2012). Slični nalazi su dobijeni i na uzorku institucionalizovanih adolescenata: ponovo je Brutalnošću podstaknuta amoralnost pokazala bolje prediktorske sposobnosti u odnosu na psihopatiju pri predikciji broja vaspitnih mera ispitanika (Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012a). Iako u ovim studijama nisu ispitivane prediktivne moći užih crta Amoralnosti, autori su pretpostavili da učešće crte sadizma verovatno daje krucijalni doprinos predikciji. Ova hipoteza je i potvrđena u skorašnjem istraživanju: sadizam ima nezavisni doprinos predikciji broja zatvorskih kazni ispitanika, čak i kada se variranje crta psihopatije kontroliše u analizi (Međedović, 2015; Dijagram 1). Ovaj nalaz je u skladu sa podacima da Sadizam predviđa delinkvenciju i u regresionom modelu u kome se variranje ostalih crta Mračne Tetrade kontroliše (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Séjourné, 2009). Dalje, ovi nalazi potvrđuju i da se sadizam ne može svesti na psihopatiju - u pitanju su crte koje pozitivno koreliraju ali koje imaju i zasebne karakteristike (Mokros, Osterheider, Hucker, & Nitschke, 2011). Štaviše nalazi su u skladu sa shvatanjem psihopatije kao benignije amoralne dispozicije u odnosu na sadizam: psihopatija ne predviđa brutalnost krivičnih dela niti povećanu frekvencu dela sa elementima nasilja (Međedović & Petrović, 2013). Prisustvo psihopatije kod vršilaca krivičnih dela se prepoznaje pre svega u proračunatosti i predumišljaju dok sadistički generisano kriminalno ponašanje ima odlike brutalnosti i destrukcije.

Treba pomenuti i podatak da u predikciji težih oblika recidiva pored Amoralnosti nezavisan doprinos ima i šizotipija (Međedović et al., 2012). Zanimljivi su pokušaji istraživača da ispituju da li se Amoralnost može razdvojiti na onu koja sadrži šizotipalne karakteristike i na Amoralnost koja je zasnovana na integrisanom psihološkom funkcionisanju. Hipoteza pri ovim analizama je bila da šizotipalna Amoralnost predstavlja teži i hipertrofirani oblik amoralnih dispozicija i da kao takva može biti posebno značajan prediktor kriminaliteta. Kada su se šizotipalna i integrisana Amoralnost (varijansa Amoralnosti koja ne korelira sa šizotipijom) posmatrale kao kontinualne mere ova hipoteza je potvrđena: šizotipalna Amoralnost za razliku od integrisane predstavlja dispoziciju za razvoj različitih psihičkih i bihevioralnih maladaptacija uključujući i kriminalno ponašanje (Međedović & Petrović, 2015a). Međutim kada se ove dispozicije proučavaju preko klastera individua dobija se nešto drugačija slika. Na osnovu mera šizotipije i Amoralnosti moguće je izolovati tri grupe ispitanika: šizotipalne Amoralni, integrisane Amoralni i integrisane poštene (ispitanke sa niskim skorovima na obe crte). Nalazi pokazuju da šizotipalni u odnosu na integrisane Amoralne ispitanike imaju izraženije nivoe psiholoških maladaptacija poput neuroticizma, psihoticizma i smanjenih intelektualnih sposobnosti ali ne i kriminalnog ponašanja (Petrović, Međedović, & Kujačić, 2015). U obe studije dobijeno je da integrisana Amoralnost ima zajedničke karakteristike sa konceptom uspešne psihopatije (Hall & Benning, 2006). U pitanju su amoralne dispozicije koje ne moraju voditi u kriminalno ponašanje već mogu čak biti povezane sa uspešnim psihološkim funkcionisanjem i adaptiranjem u sredinu. Kao interesantno pitanje za buduća istraživanja ostaje ispitivanje uzroka razlika između šizotipalne Amoralnosti kao crte i klastera ispitanika koji imaju visoko izraženu ovu crtu.

MENTALNI SKLOP MILITANTNIH EKSTREMISTA

U skorije vreme je razvijen psihološki koncept koji bi mogao da opiše stepen radikalizacije kod individua. Pod radikalizacijom podrazumevamo usvajanje ekstremnih stavova i ideologija koji mogu dovesti do ideološki motivisanog nasilja i terorizma (Moghaddam, 2005). Koncept je nazvan Mentalni sklop militantnih ekstremista (Militant Extremist Mind Set - MEMS) i nastao je proučavanjem verbalnog materijala produkovanog od strane članova terorističkih grupa širom sveta (Saucier, Akers, Shen-Miller, Knežević, & Stankov, 2009). Ovakav pristup je omogućio da se ekstrahuju verbalni obrasci koji su zajednički raznovrsnim terorističkim grupama. Izolovani verbalni materijal je prvo sakupljen u 16 tema distinktivnih za militantne ekstremiste. Zatim su one pretvorene u upitničke ajteme koji su administrirani ispitanicima iz opšte populacije. Faktorska analiza ovih ajtema pokazala je da njihovo variranje objašnjavaju tri faktora: Apologija nasilja - odobravanje i zagovaranje nasilja kao sredstva da se dođe do cilja, Zli svet - viđenje sveta kao zlog i nepravednog mesta koji ide ka propasti i Sveti Cilj - verovanje u božanske sile i korišćenje istih kao opravdanje za produkciju nasilja (Stankov, Saucier, & Knežević, 2010a). Ova tri faktora su potvrđena u još jednom istraživanju tako da je moguće posmatrati ih kao pouzdane psihološke konstrukte (Stankov, Higgins, Saucier, & Knežević,

2010). Jasno je da MEMS nije pro-kriminalna dispozicija u širem smislu već set uverenja koja mogu dovesti do specifičnih krivičnih dela povezanih sa nasiljem i terorizmom.

Jedno od pitanja koje je moguće postaviti kada je u pitanju MEMS jeste i koji bazičniji konstrukti individualnih razlika mogu biti povezani sa njima. Ovo pitanje je važno zato što se bavi onim dispozicijama koje mogu olakšati prihvatanje militantno ekstremističkih uverenja. Samim tim odgovor na njega bi mogao uputiti na one psihološke strukture koje imaju potencijal za razvoj ekstremističkog načina mišljenja. Prethodna istraživanja su pokazala da je MEMS povezan sa određenim socijalnim stavovima poput dogmatizma i religioznosti (Stankov et al., 2010; 2010a). Kasnija istraživanja su pokazala da se MEMS generalno oslanja na konzervativističke stavove a da njegovo pojavljivanje olakšava Konfliktni Etos, set uverenja koja se javljaju kod pripadnika društava koja se nalaze u nasilnom dugotrajnom konfliktu (Petrović & Međedović, 2015a). Konfliktna uverenja koja naročito doprinose objašnjenju MEMSa su delegitimizacija oponentske grupe, viktimizacija sopstvene, kao i visoka evaluacija sopstvene grupe. Pronađeno je da MEMS asocira i sa određenim crtama ličnosti. Sadizam se pokazao kao važan prediktor Apologije nasilja, manipulativne psihopatske crte predviđaju Zli svet a šizotipija olakšava prihvatanje Svetog cilja kao ekstremističkog uverenja (Međedović, Petrović, Knežević, & Lazarević, 2015). Pošto socijalni stavovi nastaju kasnije u ontogenezi, može se postaviti hipoteza da oni predstavljaju medijatore uticaja crta ličnosti na prihvatanje ekstremističke ideologije. Ova hipoteza je i empirijski potvrđena: ličnosti sa izraženim crtama Mračne Tetrade i povišenom šizotipijom lakše usvajaju konzervativne stavove, što onda dovodi do olakšanog formiranja Mentalnog sklopa militantnih ekstremista (Međedović & Petrović, 2015). Na ovaj način je opisana struktura ličnosti i stavova osoba koje predstavljaju potencijalne kandidate za produkciju ideološki motivisanog nasilja.

ISPITIVANJE PRO-KRIMINALNIH DISPOZICIJA POMOĆU TESTA IMPLICITNIH ASOCIJACIJA

Testovi implicitnih asocijacija (Implicit Association Test - IAT) su postali često upotrebljavano metodološko sredstvo za ispitivanje socijalnih stavova i crta ličnosti. Ovaj test ispituje brze, implicitne i automatske kognicije prema određenom objektu koji predstavlja predmet merenja testa (Greenwald, McGhee & Schwartz, 1998). Od ispitanika se traži da daje odgovore na zadatku koji sadrži kongruentne i inkongruentne stimuluse tako što ih smešta u unapred ponuđene kategorije. Ono što se meri u IAT proceduri je vreme reakcije (i potencijalno broj grešaka). Smatra se da brzina odgovaranja zavisi od stepena asociranosti kocepata koji se u samom testu povezuju: što su oni više asocirani, odgovor će biti brži. IAT test je već upotrebljavan da bi se merile implicitne asocijacije povezane sa psihopatijom (Snowden, Gray, Smith, Morris, & MacCulloch, 2004). U pitanju je test sa dve kategorije: nasilno-nenasilno (npr. napad, povređivanje, pretnja odnosno mir, spokoj, šapat) i prijatno-neprijatno (npr. lepo, dobro, sreća odnosno katastrofa, siromaštvo, bolest). Kongruentan stimulus u ovom slučaju bi bilo povezivanje nasilnih reči i onih koje opisuju neprijatna osećanja i suprotno, nenasilnih pojmova i

prijatnih osećanja. Rezultati istraživanja su pokazali da grupa ispitanika sa višim skorovima na psihopatiji pokazuje slabije negativne asocijacije na nasilne stimulse (odnosno sporije povezuju nasilje sa neprijatnim a brže sa prijatnim pojmovima). Štaviše, pokazano je da najslabije negativne asocijacije na nasilje imaju osobe sa visokom psihopatijom koje su izvršile krivično delo ubistva (Gray, McCulloch, Smith, Morris, & Snowden, 2003). Ovi nalazi su pokazali da su implicitne asocijacije na nasilje validan psihološki konstrukt koji se može koristiti za razumevanje počilaca teških krivičnih dela.

U novijim istraživanjima izvršena je adaptacija ovog testa tako što su umesto verbalnih stimulusa za kategoriju nasilno - nenasilno upotrebljeni vizuelni stimulusi. Na njima su prikazane scene u kojima se osobe rukuju, grle ili smeše (nenasilne) i scene fizičkog zlostavljanja, bola i povređivanja (nasilne). Preliminarno istraživanje je pokazalo da nasilne fotografije kod ispitanika izazivaju neprijatne a nenasilne prijatne emocije što je potvrdilo validnost vizuelnih stimulusa u ovoj proceduri (Međedović, 2014a). Takođe, u ovom istraživanju je dobijeno da inkongruentni emocionalni odgovori na vizuelne stimulse (veći intenzitet prijatnih emocija kao odgovor na nasilne a neprijatnih na nenasilne stimulse) predviđaju psihopatiju i sadizam. U sledećoj fazi je pomoću ovih vizuelnih stimulusa i verbalnih nalik onima koje su koristili Snowden i saradnici konstruisan IAT test i administriran u osuđeničkoj populaciji (Međedović, 2015). U ovoj studiji dobijena su tri važna nalaza. Za razliku od prethodnog istraživanja (Snowden et al., 2004) nije dobijena povezanost IAT skora sa psihopatijom već sa sadizmom. Taj nalaz je potvrdio da je ključni proces koji meri ovaj IAT test asocijacija između prijatnih i nasilnih stimulusa, jer se sadizam odlikuje prijatnim emocijama kao odgovor na averzivna afektivna stanja drugih osoba (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011). Zatim, pokazalo se da je generisanje negativnih implicitnih afektivnih asocijacija na negativne stimulse izlagane u okviru ovog IAT testa moderirano varijablama porodičnog konteksta, pre svega prisustvom nasilja u porodici. Naime, za razliku od osuđenika koji nisu bili izloženi nasilju u porodici, oni koji imaju povišene skorove na emocionalnosti, šizotipiji i sadizmu u manjoj meri generišu negativne implicitne afektivne asocijacije na nasilne stimulse. To ukazuje da ovaj mehanizam igra svojevrsnu ulogu protektivnog faktora kod pojedinaca koji su izloženi nasilju u porodici (Petrović, Međedović, Želeskov-Đorić, Savić, Lazarević, & Knežević, 2014). Konačno, IAT skor je imao nezavisan doprinos objašnjenju broja zatvorskih kazni ispitanika u prediktivnom modelu koji je kontrolisao variranje psihopatskih crta i sadizma (Dijagram 1). Dakle osobe koje dospevaju u zatvor čak i nakon što su već jednom (ili više puta) prošle kroz izdržavanje zatvorske kazne imaju niži nivo neprijatnih a viši nivo prijatnih asocijacija na nasilje. Ovaj nalaz je veoma važan kada se evaluira praktična vrednost IAT testa. On pokazuje sposobnosti da objasni deo varijanse težeg oblika kriminalnog recidiva koji mere samoprocene i rejtinga ne mogu. Dobijeni podaci potvrđuju validnost i korisnost IAT testa u predviđanju kriminalnog ponašanja i upućuju na dalju upotrebu IAT procedure u istraživanjima delinkvencije i antisocijalnog ponašanja.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Stabilne ličnosne dispozicije se i dalje pokazuju kao veoma važne u razumevanju kriminalnog ponašanja i predviđanju kriminalnog recidiva. Među ovim dispozicijama je verovatno i dalje najvažnija psihopatija. U praktičnom smislu njen doprinos je neupitan, ali se saznavni aspekt njenog objašnjenja vršenja krivičnih dela često dovodi u pitanje s obzirom da su antisocijalna ponašanja najbolji prediktor, što čini vezu između prediktora i kriterijuma tautološkom (predviđamo jedan fenomen pomoću tog istog fenomena). Precizno operacionalizovanje pro-kriminalnih dispozicija čini se da je od suštinske važnosti. Nalazi pokazuju da psihopatija, kao crta koja se bihejvioralno ispoljava u manipulisanju objašnjava blaže oblike recidiva dok sadizam, koji se manifestuje u brutalnom i destruktivnom ponašanju predviđa teže oblike kriminalnog ponašanja (Međedović et al., 2012). Ovi nalazi imaju jasne implikacije za predikciju rizika od ponovnog činjenja krivičnih dela.

Takođe, metod pomoću koga se crte mere je važan pri predikciji: najbolje se i dalje pokazuju rejting mere poput one koja se najčešće koristi za ispitivanje psihopatije (Hare, 2003). Zbog toga su važni podaci da i mere samoprocene mogu doprineti objašnjenju kriminalnog ponašanja, pogotovu u modelima u kojima su rejting skorovi psihopatije kontrolisani (Međedović et al., 2012; Međedović, 2015). Mere samoprocene za razliku od rejting mera su jednostavne za zadavanje i skorovanje a mogu se zadavati i grupno. Međutim, u naučnoj i stručnoj literaturi postoji skepticizam kada su ove mere u pitanju zbog njihove osetljivosti na iskrivljavanje odgovora, odnosno predstavljanje u socijalno poželjnom svetlu (Smith & Ellingson, 2002). Ipak, dobijeni empirijski podaci potvrđuju validnost ovih mera u predviđanju stabilnog kriminalnog ponašanja i u skladu su sa rezultatima skorašnje meta-analize koja pokazuje da skorovi samoprocenjene psihopatije u stvari ne koreliraju ni sa jednim od stilova iskrivljavanja odgovora (Ray, Hall, Rivera-Hudson, Poythress, Lilienfeld, & Morano, 2013). Nalazi o pragmatškoj validnosti IAT testova u predviđanju kriminalnog recidiva (Međedović, 2015) predstavljaju još jedno pojačanje metodologiji ispitivanja produkcije kriminalnog ponašanja. Nalazi dakle sugerišu da je za validnu i što precizniju predikciju delinkvencije i povratništva potrebno zadati *multimetodsku bateriju* koja bi zahvatala barem tri opisana metoda s obzirom da je njihov značaj pri predikciji empirijski potvrđen.

Već je opisano da je neophodno upotrebljavati različite mere pro-kriminalnih dispozicija s obzirom da one poseduju jedan deo zajedničke varijanse i tek ako su zajedno prisutne u prediktivnom modelu možemo dobiti validne i precizne informacije o vezama između prediktora i kriterijuma. Ali to naravno nije dovoljno. Neophodno je u isti model uneti i sredinske faktore jer nalazi pokazuju da oni interreaguju sa ličnosnim dispozicijama u predikciji kriminalnog ponašanja (Petrović et al., 2014). Ovakvi nalazi su u literaturi još uvek veoma retki te je neophodno u budućim istraživanjima više pažnje posveti nacrtima koji sem dispozicionih u sebe uključuju i sredinske faktore.

Svi prethodno navedeni nalazi omogućavaju intervencije sa ciljem da se prevenira kriminalno ponašanje. Međutim ne treba zaboraviti ni reparaciju. U tom kontekstu su od velike važnosti empirijska istraživanja efekta psihoterapije kod izvršioaca krivičnih dela (Želeskov-Đorić, Međedović, & Cannavo, 2015), a posebno uloge stabilnih ličnih dispozicija kao facilitatora ili inhibitora uspeha psihoterapijskog tretmana (Polaschek & Daly, 2013). Ovakvi nalazi su takođe još uvek prilično retki. Poseban problem u domaćim ustanovama predstavlja činjenica da ne postoji sistematski savetodavni i terapijski rad sa osuđenim licima. Zbog toga je potrebno promovisati upotrebu psihoterapije kod prekršilaca kao važnog faktora izmene kriminalnog ponašanja, ne samo u naučnim i stručnim krugovima već i kod nadležnih institucija koje su zadužene za prevenciju i suzbijanje delinkvencije i kriminaliteta.

REFERENCE

1. Ashton, M. C., Lee, K., & de Vries, R. E. (2014). The HEXACO Honesty-Humility, Agreeableness, and Emotionality Factors A Review of Research and Theory. *Personality and Social Psychology Review*, 18(2), 139-152.
2. Ashton, M. C., & Lee, K. (2008). The prediction of honesty-humility-related criteria by the HEXACO and five-factor models of personality. *Journal of Research in Personality*, 42, 1216–1228.
3. Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R.E., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 356–366.
4. Ashton, M. C., Lee, K., & Son, C. (2000). Honesty as the sixth factor of personality: Correlations with Machiavellianism, primary psychopathy, and social adroitness. *European Journal of Personality*, 14, 359–368.
5. Benning, S. D., Patrick, C. J., Salekin, R. T., & Leistico, A. R. (2005). Convergent and discriminant validity of psychopathy factors assessed via self-report: A comparison of three instruments. *Assessment*, 12, 270 –289.
6. Book, A., Visser, B. A., & Volk, A. A. (2015). Unpacking “evil”: Claiming the core of the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 73, 29-38.
7. Borja, K., & Ostrosky, F. (2013). Early traumatic events in psychopaths. *Journal of forensic sciences*, 58, 927-931.
8. Caspi, A., Hariri, A.R., Holmes, A., Uher, R., Moffitt, T.E., (2010). Genetic sensitivity to the environment: the case of the serotonin transporter gene and its implications for studying complex diseases and traits. *The American Journal of Psychiatry*, 167, 509–527.
9. Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Séjourné, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, 47, 734-739.
10. Claridge, G. (2009). Personality and psychosis. In P. J. Corr & G. Matthews (Eds.), *The Cambridge handbook of personality psychology* (pp. 631–648). Cambridge: Cambridge University Press.

11. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
12. Cooke, D. J., Michie, C., Hart, S. D., & Clark, D. A. (2004). Reconstructing psychopathy: Clarifying the significance of antisocial and socially deviant behavior in the diagnosis of psychopathic personality disorder. *Journal of Personality Disorders, 18*, 337–357
13. Cooke, D. J., Michie, C., & Skeem, J. (2007). Understanding the structure of Psychopathy Checklist-Revised. *The British Journal of Psychiatry, 190*, 39–50.
14. Davis, K. L., Panksepp, J., & Normansell, L. (2003) The Affective Neuroscience Personality Scales: normative data and implications. *Neuropsychoanalysis: An Interdisciplinary Journal for Psychoanalysis and the Neurosciences, 5*, 57-69.
15. de Vries, R. E. (2013). The 24-item brief HEXACO inventory (BHI). *Journal of Research in Personality, 47*, 871-880.
16. de Vries, A., de Vries, R. E., & Born, M. P. (2011). Broad versus narrow traits: Conscientiousness and Honesty–Humility as predictors of academic criteria. *European Journal of Personality, 25*, 336-348.
17. De Vries, R. E. & Van Kampen, D. (2010). The HEXACO and 5DPT models of personality: A comparison and their relationships with psychopathy, egoism, pretentiousness, immorality, and machiavellianism. *Journal of Personality Disorders, 24*, 244-257.
18. Decyper, M., de Pauw, S., de Fryt, F., de Bolle, M., & de Clerq, B. J. (2009). A meta-analysis of psychopathy, antisocial PD and FFM associations. *European Journal of Personality, 23*, 531-565.
19. Dunlop, P. D., Morrison, D. L., Koenig, J., & Silcox, B. (2012). Comparing the Eysenck and HEXACO models of personality in the prediction of adult delinquency. *European Journal of Personality, 26*, 194-202.
20. Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad: A 10 year review. *Social & Personality Psychology Compass, 7*, 199–216.
21. Gray, N. S., McCulloch, M. J., Smith, J., Morris, M., & Snowden, R. J. (2003). Violence viewed by psychopathic murderers: Adapting a revealing test may expose those psychopaths who are most likely to kill. *Nature, 423*, 497–498.
22. Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: the implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 1464–80.
23. John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research, 3rd ed.* (pp. 114–158). New York, NY: Guilford Press.
24. Jonason, P. K., & McCain, J. (2012). Using the HEXACO model to test the validity of the Dirty Dozen measure of the Dark Triad. *Personality and Individual Differences, 53*, 935-938.
25. Jones, D. N. & Figueredo, A. J., (2013). The Core of Darkness: Uncovering the heart of the Dark Triad. *European Journal of Personality, 27*, 521-531.
26. Hall, J. R., & Benning, S. D. (2006). The "successful" psychopath: Adaptive and subclinical manifestations of psychopathy in the general population. In C. J.

- Patrick's (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 459–478). New York: Guilford Press.
27. Häkkänen-Nyholm, H., & Nyholm, J. O. (Eds.). (2012). *Psychopathy and Law: A Practitioner's Guide*. John Wiley & Sons: Chichester, UK.
  28. Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist—Revised, 2nd edition*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.
  29. Knežević, G. (2003) *Koreni amoralnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Institut za psihologiju.
  30. Knežević G., Radović, B., & Peruničić, I. (2008). Can Amoralism be measured? *14th European Conference on Personality, Tartu, Estonia, July 16-20, 2008, Book of Abstracts*, p. 137.
  31. Kujačić, D., Međedović, J., Đoković, N., Jerinić, M. & Knežević, G. (2012). Latentna struktura zajedničkog prostora ličnosti i psihopatije merene rejtinzima i samoprocenom. *XVIII naučni skup: Empirijska istraživanja u psihologiji*, 10-11 februar, Beograd, Srbija, Knjiga rezimea, pp. 163-164.
  32. Kujačić, D., Međedović, J., & Knežević, G. (2015). The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report. *Psihologija*, 48, 45-59.
  33. Lakić, S., Damjanić, M., & Šain, D. (2015). Comparing two brief measures of the HEXACO model. *11th Days of applied psychology*, 25-26 september, Niš, Srbija, Book of abstracts, pp. 41.
  34. Le Couff, Y., & Toupin J. (2009). Comparing persistent juvenile delinquents and normative peers with the Five-Factor Model of personality. *Journal of Research in Personality*, 43, 1105–1108.
  35. Lee, K., & Ashton, M. C. (2006). Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment*, 18, 182-191.
  36. Leistico, A. R., Salekin, R. T., DeCoster, J., & Rogers, R. (2008). A large-scale meta-analysis relating the Hare measures of psychopathy to antisocial conduct. *Law and Human Behavior*, 32, 28 – 45.
  37. Lilienfeld, S. O., & Andrews, B. (1996). Development and preliminary validation of a self report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations. *Journal of Personality Assessment*, 66, 488-524.
  38. Međedović, J. (2009). Bazična struktura ličnosti i kriminalitet. *Primenjena psihologija*, 2, 339-367.
  39. Međedović, J. (2010). Bazična struktura ličnosti i psihopatija: Doprinos Dezintegracije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 29, 7-29.
  40. Međedović, J. (2011). Bazične dimenzije ličnosti kao prediktori ponašanja maloletnika u Vaspitno-popravnom domu u Kruševcu. *Teme*, 35, 441-457.
  41. Međedović, J. (2011a). Da li je Amoralnost šesti faktor ličnosti? *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30, 7-31.
  42. Međedović, J. (2012). Topography of Dishonesty: Mapping the opposite pole of Honesty-Humility personality domain. *Primenjena psihologija*, 5, 115-135.
  43. Međedović, J. (2014). Should the space of basic personality traits be extended to include the disposition toward psychotic-like experiences? *Psihologija*, 47, 169-184.

44. Međedović, J. (2014a). Povezanost afektivnih asocijacija na vizualne podražaje koje karakterizira nasilje s psihopatijom i sadizmom. *Dani psihologije u Zadru* 19, 29-31 maj, Zadar, Hrvatska, Sažeci priopćenja, pp. 131.
45. Međedović, J. (2015). *Nomološka mreža psihopatije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
46. Međedović, J., Dinić, B., Čolović, P., & Smederevac, S. (2012). Validacija HEXACO modela ličnosti na srpskom jeziku. *XVIII naučni skup: Empirijska istraživanja u psihologiji*, 10-11 februar, Beograd, Srbija, Knjiga rezimea, pp. 149-150.
47. Međedović, J., Kujačić, D., Đoković, N., Jerinić, M., i Knežević, G. (2011). Predikcija Amoralnosti kod osuđenika sa izrečenom merom obaveznog lečenja narkomana u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu. *XVII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd, februar 2011, Knjiga rezimea*, str. 196-197.
48. Međedović, J., Kujačić, D., i Knežević, G. (2012a). Ličnosne dispozicije ka kriminalnom recidivu u uzorku institucionalizovanih adolescenata. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31, 7-24.
49. Međedović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. *Psihologija*, 45, 277-294.
50. Međedović, J., i Petrović, B. D. (2013). Psihopatija i kriminalitet u svetlu novih empirijskih nalaza. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 32, 7-28.
51. Međedović, J. & Petrović, B. (2015). Social attitudes as mediators of the link between personality and militant extremists thinking pattern. *IV Konferencija Savremeni trendovi u psihologiji*, 29-31 oktobar, Novi sad, Srbija. Knjiga rezimea, pp. 192-193.
52. Međedović, J. & Petrović, B. (2015a). Šizotipalna i integrisana Amoralnost: empirijski argumenti za distinkciju dva tipa dispozicija ka amoralnom ponašanju. *Empirijska istraživanja u psihologiji XXI*, 27-29 mart, Beograd, Srbija, Knjiga rezimea, pp. 157-158.
53. Međedović, J. & Petrović, B. (in press). The Dark Tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of Individual Differences*. doi: 10.1027/1614-0001/a000179
54. Međedović, J., Petrović, B., Kujačić, D., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2015). What is the optimal number of traits to describe psychopathy? *Primenjena psihologija*, 8, 109-130.
55. Međedović, J., Petrović, B., Knežević, G., & Lazarević, Lj. (2015). "Dark" traits and schizotypy as personality roots of militant extremists thinking pattern. *11th Days of applied psychology*, 25-26 september, Niš, Srbija, Book of abstracts, pp. 40.
56. Međedović, J., Petrović, B., Savić, M., & Želeskov-Đorić, J. (2013). HEXACO personality traits predict stabile criminal behavior. *21. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 11-13 april, Zagreb, Hrvatska, Knjiga sažetaka, pp. 169.
57. Međedović, J., Petrović, B., Savić, M., & Želeskov-Đorić, J. (2014). Dvostruka priroda Interpersonalnog stila kao psihopatske crte ličnosti. *Otvoreni dani psihologije Banja Luka 2014*, 6-7 jun, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, Knjiga Rezimea, pp. 57.
58. Međedović, J., Petrović, B., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2015). Psihopatija i adaptivna vrijednost: podaci iz osuđeničke populacije. *22. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 16-18 april, Zagreb, Hrvatska, Sažeci priopćenja, pp. 168.

59. Međedović, J. & Stojiljković, S. (2008). Bazične dimenzije ličnosti, Amoralnost i empatija kod osuđenika. *Ličnost, profesija i obrazovanje, zbornik radova (sa III konferencije Dani primenjene psihologije, septembar, 2007)*, 17-37.
60. Miller, J. D., & Lynam, D. (2001). Structural models of personality and their relation to antisocial behavior: a meta-analytic review. *Criminology*, 39, 765–798.
61. Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161–169.
62. Mokros, A., Osterheider, M., Hucker, S. J., & Nitschke, J. (2011). *Psychopathy and sexual sadism. Law and Human Behavior*, 35, 188–199.
63. Momirović, K., Popović, B. V., Hošek, A, i Vučinić, B. (1995). Amoralnost i kriminal: argumenti za jednu odbačenu hipotezu. U: "*Moralnost i društvena kriza*", str. 240-253, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
64. Neumann, C. S., Hare, R. D., & Pardini, D. A. (2014). Antisociality and the construct of psychopathy: data from across the globe. *Journal of personality*. Advance online publication. doi: 10.1111/jopy.12127
65. O'Meara, A., Davies, J., & Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological assessment*, 23, 523-531.
66. Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and Psychopathology*, 21, 913–938
67. Paulhus, D. L. (2014). Toward a Taxonomy of Dark Personalities. *Current Directions in Psychological Science*, 23, 421-426.
68. Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2015). Measures of dark personalities. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske, & G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 562–594). San Diego, CA: Academic Press.
69. Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36, 556-563.
70. Petrović, B., & Međedović, J. (2012). Alternativni pogledi na psihopatiju - od patologije do adaptivne životne strategije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31, 19-48.
71. Petrović, B. & Međedović, J. (2013). HEXACO-30: kratki instrument za procenu ličnosti. *Savremeni trendovi u psihologiji* 3, 11-13 oktobar, Novi Sad, Srbija, Knjiga sažetaka, pp. 164-165.
72. Petrović, B. & Međedović, J. (2013a). Six-factor vs. Five factor model of personality: Advantages of HEXACO personality model in the explanation of pro-criminal dispositions. 21. *Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 11-13 april, Zagreb, Hrvatska, Knjiga sažetaka, pp. 179.
73. Petrović, B. & Međedović, J. (2015). Comparing Dark and Light narcissism: personal and behavioral characteristics. *11th Days of applied psychology*, 25-26 september, Niš, Srbija, Book of abstracts, pp. 49.
74. Petrović, B. & Međedović, J. (2015a). Two forms of radicalization: Militant Extremists Mind Set as a conservative ideology mediated by the Ethos of Conflict. *IV Konferencija Savremeni trendovi u psihologiji*, 29-31 oktobar, Novi sad, Srbija. Knjiga rezimea, pp. 289-290.

75. Petrović, B., Međedović, J., i Kujačić, D. (2015). Tipovi ličnosti u prostoru Amoralna i šizotipije: empirijska evidencija sa osuđeničkog i uzorka opšte populacije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 33, 7-28.
76. Petrović, B., Međedović, J., Savić, M., & Želeskov-Đorić, J. (2013). Predicting multiple criteria of criminal behavior with HEXACO domains and facets. *International Society for the Study of Individual Differences Meeting Barcelona 2013*, July 22-25, Barcelona, Spain, Book of Abstracts, pp. 82.
77. Petrović, B., Međedović, J., Želeskov-Đorić, J., Savić, M., & Mentus, T. (2013). Struktura Ček liste za procenu psihopatije kod osuđenika u Srbiji. *XIX naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 22-24 mart, Beograd, Srbija, Knjiga Rezimea, pp. 164-165.
78. Petrović, B., Međedović, J., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2014). Doprinos porodičnih riziko-faktora i psihopatije razumevanju stabilnog kriminalnog ponašanja. *Otvoreni dani psihologije Banja Luka 2014*, 6-7 jun, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, Knjiga Rezimea, pp. 47.
79. Petrović, B., Međedović, J., Želeskov-Đorić, J., Savić, M., Lazarević, Lj. & Knežević, G. (2014). Individual differences in implicit affective associations to violence in prisoners. *17th European Conference of Personality*, July 15-19, University of Lausanne, Switzerland, Book of Abstracts, pp. 205.
80. Polaschek, D. L., & Daly, T. E. (2013). Treatment and psychopathy in forensic settings. *Aggression and Violent Behavior*, 18, 592-603.
81. Ragsdale, K. A., & Bedwell, J. S. (2013). Relationships between dimensional factors of psychopathy and schizotypy. *Frontiers in psychology*, 4, 1-7.
82. Ragsdale, K. A., Mitchell, J. C., Cassisi, J. E., & Bedwell, J. S. (2013). Comorbidity of schizotypy and psychopathy: Skin conductance to affective pictures. *Psychiatry research*, 210, 1000-1007.
83. Ray, J. V., Hall, J., Rivera-Hudson, N., Poythress, N. G., Lilienfeld, S. O., & Morano, M. (2013). The relation between self-reported psychopathic traits and distorted response styles: A meta-analytic review. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 4, 1-14.
84. Saucier, G., Akers, L. G., Shen-Miller, S., Knežević, G., & Stankov, L. (2009). Patterns of thinking in militant extremism. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 256-271.
85. Smith, D. B., & Ellingson, J. E. (2002). Substance versus style: A new look at social desirability in motivating contexts. *Journal of Applied Psychology*, 87, 211-219.
86. Snowden, R., Gray, N., Smith, J., Morris, M., & MacCulloch, M. (2004). Implicit affective associations to violence in psychopathic murderers. *The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 15, 620-641.
87. Stankov, L., Higgins, D., Saucier, G., & Knežević, G. (2010). Contemporary militant extremism: a linguistic approach to scale development. *Psychological assessment*, 22, 246-258.
88. Stankov, L., Saucier, G., & Knežević, G. (2010a). Militant extremist mind-set: Proviolence, Vile World, and Divine Power. *Psychological assessment*, 22, 70-86.
89. Želeskov-Đorić, J., Međedović, J., & Cannavo, M. (2015). Empirical evaluation of the Gestalt therapy approach in offenders using CORE and CHAP instruments. *22. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 16-18 april, Zagreb, Hrvatska, Sažeci priročenja, pp. 233.

PRO-CRIMINAL DISPOSITIONS: SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE CONCEPTS AND THEIR PREDICTIVE ABILITIES

During the previous project cycle, researchers from the Institute of Criminological and Sociological Research paid great attention to examining one of the most important psychological predictors of criminal behavior: the stable personality dispositions. A large number of the personality characteristics are analyzed in a series of empirical studies: Honesty-Humility; "The Dark" Tetrad of personality: psychopathy, narcissism, Machiavellianism and sadism; Amoralism and Militant Extremism.

The key objectives of the performed analyzes were an understanding of the conceptual status of these constructs and their value for the prediction of criminal behavior or recidivism. The results showed that on the top of the hierarchy of pro-criminal traits probably is a basic disposition of Honesty- Humility, followed by psychopathy, while other traits represent more narrow constructs which partially can be reduced to the aforementioned. The disposition with the greatest amount of independent variance from the space of the "Dark" traits is sadism. Militant extremism stands out as a separate concept, specific to the production of ideologically-motivated violence. In practical terms, psychopathy turned out to be the best predictor of stable criminal behavior, while sadism singled out as a potential predictor of more severe forms of criminal relapse, such as penal recidivism. Findings showed that there is an interaction between detrimental family factors and personal dispositions that facilitates the expression of criminal behavior. The research also tested a new methodology of implicit associations measurement, that would allow novel assessment of the risks for repeated offending. Results showed that this method can explain additional variance of criminal relapse, above and beyond self-report and rating measures, and therefore its heuristic and practical potential is very promising.

Keywords: pro-criminal dispositions, Honesty-Humility, Dark tetrad, Amoralism, Militant Extremism